

Att söka sanningen

Om Anders Jeffner och Ingemar Hedenius

OLA SIGURDSON

I en bok där trettio uppsalaprofessorer berättar om vilka böcker som varit betydelsefulla för dem tar Anders Jeffner Ingemar Hedenius bok *Tro och vetande* från 1949 som sitt exempel.¹ Första gången han stötte på den var som gymnast, och den fängslade honom omedelbart. Hur? I sin uppväxt i ett religiöst svalt hem hade den unge Jeffner kommit att intressera sig för kristen tro, och funderade till och med på att bli präst. När han läste *Tro och vetande* betydde detta inte att hans tro vacklade, men snarare att det som kommit att bli Jeffners akademiska specialitet initierades. Läsningen av Hedenius väckte nämligen ett intresse för mötet mellan religion och filosofi. Jeffner skriver att bokens argument inte fick honom att lämna den kristna vägen. Dess betydelse var positiv snarare än negativ: ett intresse väcktes snarare än ett annat släcktes. Så småningom kom Jeffner att delta i Hedenius seminarium i praktisk filosofi, och han vittnar i sin essä om den vänskapliga relation som uppstod dem emellan.

Ingemar Hedenius filosofi betydde en nyan-sats inom svensk filosofi. Visserligen hade han både Adolph Phalén och Axel Hägerström som lärare, men influenserna av anglosaxisk analytisk filosofi är starkare, och Hedenius kan räknas till en av den svenska analytiska filosofins fäder.² Likaså är Anders Jeffner en av initiativtagarna till den moderna uppsalateologin, som både tog intryck av och försökte bemöta den kritik som bland andra Hedenius riktade mot universitets-

teologin i Sverige. Det vore därför intressant att titta närmare på vad som förenar Hedenius och Jeffner, och vad som skiljer dem åt. Jag skall i all korthet försöka säga något om detta i denna artikel, och skall göra det genom att fokusera sanningsfrågan i relation till teologin.

Sanning och integration

För Hedenius i *Tro och vetande* var sökandet efter sanning ett oundvikligt krav för varje ansvarigt tänkande. Han formulerade vad han kallade för «den intellektuella moralens maxim» på följande sätt: «att inte tro på något, som det inte finns några förnuftiga skäl att anse vara sant».³ Hedenius menade att teologerna kom till korta inför det här kravet. Motsvarande krav finner vi också hos Jeffner. Han skriver om en motsvarighet till denna maxim som han kallar för rationalitetsregeln, och som lyder som följer: «Gör klart för vad du menar med rationella skäl och stöd dina åsikter så långt som möjligt med sådana skäl.»⁴ Detta är en grundläggande regel för teologer likaväl som alla andra i vetenskaps-samfundet, enligt Jeffner.

Möjligheten till integration mellan den kunskap som teologin åberopar och all annan kunskap är ett genomgående tema i Jeffners författarskap. I *Theology and Integration* skriver Jeffner: «There is . . . a basic intellectual meeting-point common to Christians and non-Chris-

¹ Anders Jeffner, «Kanske inte vad författaren ville», *De lärdas bibliotek: Trettio uppsalaprofessorer om betydelsefulla böcker*. Atlantis, Stockholm 1993, s. 189–196.

² Se vidare min artikel «Femtio år efter <Tro och vetande>: Hedenius väntar på svar!», *Moderna tider*, Nummer 110/111, Årgång 10, 1999/2000, s. 64–67.

³ Ingemar Hedenius, *Tro och vetande*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1949, s. 35.

⁴ Anders Jeffner, «Religionen och vetenskapens anda», *Upptäckter i kontexten: Teologiska föreläsningar till minne av Per Frostin*. Sigurd Bergmann och Göran Eidevall (red.). Institutet för kontextuell teologi, Lund 1995, s. 177.

tians.»⁵ Denna gemensamma utgångspunkt utgör garantin för att det är möjligt att förnuftigt diskutera religiösa påståenden. För Jeffner är detta påstående inte bara ett naket faktapåstående, utan en grundläggande värdeomdöme. En sådan utgångspunkt är viktig att etablera för att inte isolera olika former av kunskap från varandra. I *Vägar till teologi* skiljer Jeffner mellan en självständighetslinje och en integrationslinje och menar att skillnaden mellan dem är att integrationslinjen menar att det finns gemensamma regler för att bedöma vad som är sant och falskt för alla människor, medan självständighetslinjen förnekar detta.⁶ Jeffner själv är en mycket tydlig anhängare av integrationslinjen. Han menar att varje försök att strikt hålla isär religion och vetenskap måste misslyckas, eftersom båda gör anspråk på att orientera oss i verkligheten i någon mening.⁷ Integrationslinjen innebär också en strävan att undvika en fragmentariserad världsbild.⁸

Det religionspsykologiska postulatet

Som bekant hävdade Hedenius att det för alla som accepterade den intellektuella moralens maxim också var följdriktigt att acceptera tre postulat. Ett av dessa var det religionspsykologiska postulatet, och det gick ut på att vissa föreställningar och antaganden i en religion hålls för sanna. Utan ett sådant försanthållande skulle det inte kunna uppstå någon konflikt mellan tro och vetande, menar Hedenius, eftersom en religiös trosbekännelse inte skulle göra mer anspråk på sanning än uppförandet av ett musikstycke.

Ett sätt att förstå Jeffners integrationslinje är att den utgör ett instämmande i Hedenius religionspsykologiska postulat. Den religiösa erfa-

renheten är inget som i princip är oåtkomlig för de rationella metoder som alla människor kan arbeta med, oavsett religiös tro. Förnuftet är gemensamt för alla. Nu är det emellertid inte givet att detta betyder att alla förnuftiga människor är överens om allting. Jeffner avgränsar sig mot en vad han kallar «absolutistisk» förståelse av sanning. För sanningssökandet gäller följande regel: «Tro inte att man kan finna den absoluta sanningen, men hoppas ändå att komma närmare en sann uppfattning.»⁹ Denna regel visar tillbaka på modifikationen «så långt som möjligt» i den rationalitetsregel som nämndes ovan. Det är inte praktiskt möjligt att bevisa allt som man skulle vilja bevisa. Jeffner hänvisar till Hedenius som sagt att «[k]onsten att bevisa är lång, men livet är kort».¹⁰ Jeffner menar att tron på en slutgiltig universalvetenskap är förlegad i vår tid, men det befriar oss inte från kravet att försöka integrera den kunskap vi (som representanter för ett religiöst förhållningssätt till verkligheten, till exempel) menar oss ha med andra anspråk på kunskap — så långt det är möjligt.

Såväl religion som vetenskap handlar enligt Jeffner om att orientera sig i verkligheten. Detta säger något om hur han förstår sanning. Sanningen som Jeffner söker är i grund och botten överensstämmelsen mellan det vi tänker om verkligheten med verkligheten som den är i sig själv, eller som Jeffner själv formulerar det i en artikel om sanningsbegreppet: «An assertion is true when what is asserted is the case in the real world.»¹¹ Jeffner ser inte sanningsbegreppet i citatet som uttryck för någon filosofisk sannings-teori, exempelvis en korrespondensteori, utan som ett mer primärt sanningsbegrepp. Om man talade om för ett antal anhängare av olika sanningsteorier att det regnade skulle de använda samma kriterium för att avgöra om påståendet var sant. Man kan emellertid fråga sig om inte den citerade formuleringen ovan trots allt är ett ganska tydligt exempel på en korrespondensteori, men det skall jag inte diskutera närmare här.

⁵ Anders Jeffner, *Theology and Integration: Four Essays in Philosophical Theology*, Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Doctrinae Christianae Upsaliensis 28. Almqvist & Wiksell International, Uppsala 1987, s. 7.

⁶ Se Anders Jeffner, *Vägar till teologi*. Skeab Förlag, Stockholm 1981.

⁷ Anders Jeffner, «Religionen och vetenskapens anda», s. 181.

⁸ Anders Jeffner. *Theology and Integration*, s. 16f.

⁹ Anders Jeffner, «Religionen och vetenskapens anda», s. 178.

¹⁰ A.a., s. 177.

¹¹ Anders Jeffner, *Theology and Integration*, s. 31.

Hedenius exempel på det religionspsykologiska postulatet var att ett påstående som «Gud existerar» faktiskt antas vara sant i någon trivial, vardagsspråklig mening, och Jeffner håller med om detta.¹² Ordet Gud är inte en metafor för något annat eller blott en karaktär i ett religiöst språkspel, utan syftar — om Gud finns — på något eller någon som finns till oavsett vad människor anser om saken. Det finns en mängd problem som berör denna fråga, till exempel vilka möjligheter vi människor har att yttra oss om saken, eller om «existens» verkligen är ett attribut som det är lämpligt att tillskriva Gud. Men vad Hedenius och Jeffner gör gällande är att hitom alla sådana problem finns det en mening hos påståendet om att Gud existerar som är begriplig för alla oavsett deras religiösa tro, nämligen att Gud verkligen finns på ett sätt som inte mångubben eller någon annan påhittad figur gör.

Det språkteoretiska postulatet

Det andra av Hedenius tre postulat var det språkteoretiska postulatet, som innebar att religiösa antaganden skall vara begripliga för icketroende såväl som för troende. Även detta postulat kan ses som ett krav på en principiellt möjlig integration mellan en eventuell religiös kunskap och all annan kunskap. Nu inbegriper Hedenius version av detta postulat även antagandet att alla symboliska utsagor i princip bör kunna översättas till utsagor som inte är symboliska. Med andra ord anser Hedenius att ett symboliskt språk bör kunna översättas till bokstavliga, otvetydiga utsagor om språket skall vara meningsfullt över huvud taget. Hedenius eget antagande är att det är omöjligt att översätta de religiösa antagandena till ett sådant otvetydigt språk.¹³ Därmed är de religiösa antagandena också meningslösa för Hedenius. Inte oväntat bestrider Jeffner denna slutsats.

¹² Jfr t.ex. a.a., s. 34: «The circumstance that theologians are bound to models, metaphors, analogies and so on does not alter the fact that they must be taken by a normal reader to be asserting something that is denied, or considered false, by, let's say, a Marxist.»

Jeffner är inte främmande för möjligheten att det mitt i all likhet finns en skillnad mellan ett religiöst och ett ickereligiöst språk, vilket bland annat formulerats med hjälp av den klassiska analogiläran.¹⁴ Men Jeffner hävdar vidare att vi inte kan acceptera den klassiska analogiläran som den formulerats av Thomas av Aquino, eftersom denne bygger på en nyplatoniskt influerad metafysik som inte längre är trovärdig i vår tid. Utan denna metafysiska underbyggnad kan vi inte använda Thomas analogilära för att förklara hur teologisk argumentation är möjlig, eftersom likheten mellan religiösa utsagor och vardagsspråkliga utsagor blir fullständigt okänd. Utifrån det okända går inte att argumentera. Däremot verkar Jeffner mena att det finns en annan möjlighet att tala om en skillnad — mitt i all likhet — mellan religiöst eller teologiskt och annat språk. Denna möjlighet förutsätter emellertid ett hårt arbete med att stava ut meningen och funktionen hos ett visst religiöst nyckelord eller en viss nyckelutsaga, och sedan jämföra detta med meningen och funktionen hos ordet eller utsagan när det eller den används icke-religiöst. Sedan kan vi säga något om vilka likheter och vilka skillnader som finns mellan ordets eller utsagans religiösa och ickereligiösa mening och funktion. Jeffner exemplifierar med ordet kärlek: «we must first say what we mean by human love and what we can expect from a person loving us and then say in what respects Divine love differs from human and how we must alter our expectations».¹⁵ Sådana detaljerade undersökningar är nödvändiga menar Jeffner, och vi kan inte undvika dem genom någon generell teori om analogier, metaforer eller språkspel.

Hur stor måste denna likhet mitt i all skillnad vara? Enligt Hedenius måste symboliska utsagor i princip vara möjliga att översätta till ickesym-

¹³ Hedenius skiljer sig här distinkt från en språkkupfattning influerad av modern hermeneutik som menar att symboliskt eller metaforiskt språk, religiöst eller inte, inte går att reducera till «bokstavliga» eller «icke-metaforiska» utsagor. Jfr diskussionen hos Janet Martin Soskice, *Metaphor and Religious Language*. Clarendon Press, Oxford 1985.

¹⁴ Anders Jeffner, *Theology and Integration*, s. 26–28.

¹⁵ A.a., s. 27.

boliska utsagor, och även Jeffner verkar antyda detta. Frågan har behandlats av en mängd teologer, filosofer och litteraturvetare under senare hälften av 1900-talet. Paul Tillich menar i *Systematic Theology* att den enda icke-symboliska utsagan som kan göras om Gud är att Gud är själva existensen (*being-itself*).¹⁶ Paul Ricoeur menar exempelvis i *Interpretation Theory* att symboler inte går att översätta till ickesymboliskt språk, men att det inte betyder att de skulle vara utan kognitivt värde.¹⁷ Med andra ord är utgångspunkten för Hedenius, som också Jeffner med vissa modifikationer verkar instämma i, att det symboliska går att översätta till det bokstaveliga, starkt ifrågasatt. Kanske är det till och med så att vårt språk, såväl det vardagliga som det vetenskapliga, är irreducibelt metaforiskt?¹⁸

Det logiska postulatet

En av drivkrafterna bakom att Jeffner insisterar på likheterna mellan religiöst och ickereligiöst språk torde emellertid vara att han vill bibehålla möjligheten av en argumentativ teologi. Det är inte ovanligt bland teologer att hänvisa till att teologin oundvikligen innehåller vissa paradoxer. Hedenius ville förneka möjligheten att hänvisa till paradoxer med sitt tredje postulat, det logiska postulatet. Det logiska postulatet innebär att två sanningar inte kan motsäga varandra. En sådan motsägelselag är avgörande för alla förnuftiga resonemang, enligt Hedenius, och att hänvisa till paradoxer innebär i princip att vilka påståenden som helst skulle kunna legitimeras. Resultatet skulle då bli vad Hedenius kallade en antiintellektualistisk och vad Jeffner kallar en icke-argumentativ teologi.

Jeffner accepterar själv detta logiska postulat, och hänvisar i princip till det när han vill

avvisa läran om de eviga straffen som logiskt motsägelsefull.¹⁹ Trots det innebär hans egen position en viss modifikation av Hedenius logiska postulat. Jeffner menar nämligen att det finns möjligheten till en legitim teologisk aktivitet som inte är strikt logisk.²⁰ Han kallar denna aktivitet för en «surrealistisk tendens» inom teologin, och i korthet går en sådan ut på att myten kan följa andra lagar än de logiska och till och med acceptera självmotsägelser eller paradoxer, men ändå uttrycka ett autentiskt religiöst innehåll. Sådana surrealistiska tendenser är enligt Jeffner vanligt förekommande i modern teologi. Surrealistisk teologi är en aktivitet respektabel på samma sätt som surrealistisk konst, men den är också lika icke-argumentativ och har därför lite att göra med vetenskap och forskning. Jeffner påpekar att han inte funnit någon teolog som är surrealistisk i varje del av sin teologi. Den surrealistiska teologin blir därför snarast ett tillägg till den mer reguljära teologiska aktiviteten; dess funktion är expressiv snarare än argumentativ. Men jag frågar mig om denna distinktion verkligen går att upprätta på ett tydligt sätt. Gränsen mellan argumentativt och expressivt språk verkar ofta vara flytande, och möjligen går det också att tänka sig att en utsaga på samma gång kan vara argumentativ och expressiv.

Jeffners bidrag till teologin

De tre postulat som Hedenius framställer i *Tro och vetande* fokuserar frågeställningar som fortfarande är viktiga i skärningspunkten mellan teologi och filosofi. Anders Jeffner är en av de teologer i Sverige som under de femtio år som gått sedan *Tro och vetande* publicerades har stått i främsta ledet vad gäller att bearbeta dessa frågor. Det skulle gå att ta upp flera diskussionsområden där Jeffner har något att säga i vår tid, men jag nöjer mig i den här artikeln med ett, nämligen sanningsfrågan. Jag tror att Jeffner har ett grundläggande ärende som också är giltigt i vår «postmoderna» tid, nämligen att det i princip är möjligt med kommunikation mellan olika per-

¹⁶ Paul Tillich, *Systematic Theology*. Volume 1. University of Chicago Press, Chicago 1951, s. 238f.

¹⁷ Paul Ricoeur, *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*. Texas Christian University Press, Fort Worth 1976, s. 45–69.

¹⁸ Jfr Jacques Derrida, «La mythologie blanche: La métaphore dans le texte philosophique». *Marges de la philosophie*. Les éditions de minuit, Paris 1972, s. 247–324.

¹⁹ Anders Jeffner, a.a., s. 20f.

²⁰ A.a., s. 24f.

spektiv och att en sådan kommunikation är en förutsättning för att kunna söka sanningen.

Premisserna för vårt sannings sökande har diskuterats intensivt och problematiserats de senaste femtio åren.²¹ Ett exempel på detta är hur hermeneutiken och dekonstruktionen gjort oss medvetna bland annat om att distinktionen mellan symboliska och icke-symboliska utsagor inte är så entydig som Hedenius hävdade, men också att metaforer inte saknar allt kognitivt innehåll. Ett annat exempel är postmodernismens och den feministiska teorins misstanke mot alla universalitetsanspråk, till förmån för en ökad perspektivkänslighet hos alla anspråk på kunskap. Men det finns mitt i allt detta en frestelse i kontextualiseringen och historiseringen av all kunskap, nämligen att vi avstår från alla anspråk på sanning.

Varför är sanningsfrågan viktig för teologin? Jag menar att det finns ett universellt anspråk hos teologin som en konsekvens av dess gudsuppfattning. Gud är enligt kristen tro den universella källan till all existens, sanning, rättvisa och skönhet. Sanning är därför något som i en mening transcenderar alla människors perspektiv, och det finns därför möjlighet att i princip tänka sig en skillnad mellan argumentation och ren förförelse, hur svår denna gräns än är att dra i praktiken. Utan en sådan gräns kan vi fråga oss om det finns någon möjlighet att tro att tillvaron är något annat än mer eller mindre fredliga konflikter mellan olika perspektiv, eller, alternativt, att våra språkspel svävar oåtkomliga och betydelselösa för någon slags verklighet?

Med andra ord påstår jag det är principiellt viktigt för teologin att som Jeffner erkänna Hedenius fråga till teologin som en legitim fråga: Är detta verkligen sant? Hur mycket vi än menar att Hedenius utgångspunkter inte går att godta som de står och hur medvetna vi än är att kristen tro primärt är ett sätt att leva snarare än

en uppsättning propositioner om verkligheten, så måste Hedenius fråga i princip vara både meningsfull och betydelsefull för teologin om teologin skall vara trogen mot sin egen historia, där sanningsfrågan varit viktig, och inte heller reducera sig själv till betydelselöshet genom att göra sig oåtkomlig för vissa frågor genom att kalla dem för kategorimisstag. Den fråga Hedenius riktade till den kristna trons företrädare var inget kategorimisstag, även om teologins svar idag skulle vilja ifrågasätta vissa av frågans premisser och kanske heller inte vara fullt lika optimistisk som Jeffner vad gäller möjligheten till en harmonisk integration av olika kunskapsanspråk.

Det finns en strävan hos Hedenius som Jeffner delar: «själva den strävan som präglar *Tro och vetande*, nämligen att samordna vår verklighetsbild till ett integrerat helt, bör prägla det intellektuella livet hos alla människor, enligt min mening».²² Citatet indikerar den betydelse Hedenius haft för Jeffners egen filosofiska position. Det är en hedervärd position som vill bejaka att människans tänkande kan vara både ansvarigt och betydelsefullt. Jag tror det är ytterligt få filosofiska eller teologiska positioner som förnekar den principiella kraften i det som Hedenius och Jeffner antar, nämligen att sökandet efter sanningen skulle vara en meningsfull samsättning. Antagandet lär oss att det finns vissa frågor vi inte kommer undan, och inte heller bör försöka komma undan. Att inskräpa sanningsfrågans vikt är ett av flera bidrag som Jeffner ger till den samtida teologiska diskussionen, förmodligen ett av de viktigaste.

²¹ Jfr min bok *Kärlekens skillnad: Att gestalta kristen tro i vår tid*. Verbum, Stockholm 1999 och även Richard J. Bernstein, *Bortom objektivism och relativism: Vetenskap, hermeneutik och praxis*, översättning: Gunnar Sandin. Röda Bokförlaget, Göteborg 1991 samt Mary McClintock Fulkerson; *Changing the Subject: Women's Discourses and Feminist Theology*. Fortress, Minneapolis 1994.

²² Anders Jeffner, «Kanske inte vad författaren ville», s. 194.